

تحلیل فقهی دفاع سایبری

مهدی کارگر

قم، ایران

پژوهشگر پژوهشگاه فرهنگ هنر ارتباطات

Karegar979@gmail.com

دکتر سید علی حسینی

قم، ایران

رئیس پژوهشکده مطالعات دینی فرهنگ پژوهشگاه فرهنگ هنر ارتباطات

Sa-114@yahoo.com

چکیده

امروزه با پیشرفت در زمینه فناوری اطلاعات و ارتباطی، تحولات عظیم در نحوه جنگیدن حاصل شده است به طوری که می توان جنگ های نوین عصر کنونی، را جنگ اطلاعات نامید. جنگ های اطلاعاتی در فضای سایبری به اندازه ای حائز اهمیت است که سطح تخریب و ویرانی در تهاجم ها و تجاوزهای اطلاعاتی به شدت بالاتر و سهمگین تر از جنگ سخت است؛ چرا که بر خلاف جنگ سرد، در فاصله زمانی کوتاه موجب اختلال و برهم خوردن نظم عمومی جامعه و از بین رفتن استقلال کشور و در نتیجه تسلیم شدن در مقابل دشمن می شود؛ از این رو دفاع در برابر این تجاوزها ضرورت دارد. در این مقاله سعی شده است در یک مطالعه بین رشته ای، مبانی فقهی دفاع در این گونه جنگ ها مورد مطالعه و تبیین واقع شود.

واژگان کلیدی

دفاع سایبری، حفظ نظام، فقه، اختلال نظام، نفی سبیل، فقه ارتباطات

۱- مقدمه

دانش فقه، علم به احکام شرعی است که بر اساس ادله تفصیلی (کتاب، سنت، عقل و اجماع) به دست می‌آید. (دهقانی، ۱۳۹۰: ۱۲۹) فقه متصدی بیان احکام شرعی فرعی تکلیفی و وضعی در تمامی ابعاد فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، نظامی و ... می‌باشد. از جمله وظیفه‌های دانش فقه تعیین احکام شرعی در عرصه ارتباطات است که امروزه بدین منظور دانش جدید و نوپای فقه ارتباطات ایجاد شده است که رسالت آن پاسخگویی به مسائل و موضوعات مستحدثه ارتباطات بر اساس ادله تفصیلی و روش اجتهادی می‌باشد. فقه ارتباطات را می‌توان در دو سطح خرد و کلان مورد بررسی و ارزیابی دقیق قرار داد. از نمونه‌های احکام فقه ارتباطات در عرصه فقه خرد می‌توان مالکیت اخبار و اطلاعات، جرائم علیه اشخاص، حریم خصوصی افراد، جواز یا عدم جواز بررسی اطلاعات خانوادگی اشاره کرد؛ و از نمونه‌های احکام فقه کلان ارتباطات که مکمل آن دولت و ناظر به روابط دولت با دولت‌های دیگر و دولت با ملت می‌باشد، می‌توان به حدود کلی وظایف دولت در ایجاد سیستم ارتباطات و نظارت، راهبردهای ارتباطاتی، بررسی سلامت ارتباطات، جواز یا عدم جواز هک کردن سیستم‌ها و شبکه‌های اطلاعاتی کشورهای متخاصم، آزادی ارتباطات و حدود آن، جنگ ارتباطات، جرائم علیه امنیت کشور مثل جاسوسی در فضای سایبر و ... اشاره نمود. البته فقه کلان ارتباطات را نیز می‌توان در دو حیطه داخلی و بین‌المللی تعریف کرد که در حیطه داخلی به تنظیم روابط بین دولت و ملت و در حیطه بین‌المللی به تنظیم روابط بین دولت با دولت‌های دیگر در سطح بین‌المللی می‌پردازد.

مقاله حاضر به یکی از مهمترین موضوعات و مسائل فقه کلان ارتباطات در سطح روابط بین‌المللی یعنی فقه امنیت ارتباطات در فضای سایبری و لزوم سلامت فناوری سیستم‌های ارتباطاتی در رویارویی با تهاجمات و تهدیدات دشمن متخاصم خارجی در دو قسمت فنی و روانی (که به منظور ایجاد اختلال در کشور انجام می‌شود) اشاره دارد و ضمن بررسی جایگاه جنگ سایبر و اهداف و مقاصد آن به تحلیل فقهی دفاع از مرزهای سرزمین اسلامی در فضای سایبر بر اساس ادله و قواعد مسلم فقهی و لزوم جلوگیری از ایجاد اختلال در سیستم‌های ارتباطاتی بر اساس دیدگاه‌های فقها می‌پردازد.

۲- موضوع شناسی جنگ سایبری

امروزه اطلاعات در مسائل نظامی از ارزش استراتژیک برخوردار است؛ لغت نامه وبستر در تعریف واژه استراتژیک می‌نویسد: اول: آن چه که برای یک کل یکپارچه اهمیت فراوان داشته باشد. دوم: تهاجم و نابود کردن منابع اصلی قدرت نظامی، اقتصادی یا سیاسی دشمن. همچنین در لغت نامه آکسفورد هم تعاریف مفیدی ارائه شده است: آن چه که در تعیین سرنوشت جنگ نقش اساسی و حیاتی دارد، همچنین از بین بردن سازماندهی اقتصادی دشمن و تخریب کامل روحیه مقاومت و جنگجویی او. (ندارد، ۱۳۸۴: ۵۷)

بر پایه این تعاریف مهمترین و اساسی ترین سلاحی که می‌تواند کلیت کل یکپارچه را از بین ببرد و منابع اصلی قدرت را نابود کند و به طور کلی روحیه مقاومت و جنگجویی را مضمحل سازد و این توانایی را دارد که زیرساخت‌های حیاتی یک کشور را از بین برده و اختلال بسیار گسترده ایجاد کند، عنصر و سلاح استراتژیک اطلاعات است. این اهرم فشار که با قصد تحقق اهداف نظامی استراتژیک و منطقه ای به کار گرفته شود، در صورتی که با دقت و ظرافت انجام شود، می‌تواند نظام اجتماعی، موجودیت و استقلال یک کشور را با مواجهه مخاطره جدی نماید.

۲-۱- جایگاه و اهمیت جنگ سایبری

پس از انقلاب صنعتی و رشد روز افزون فناوری، حوزه عملکرد و مفهوم ارتباطات متنوع شد؛ چنان که در پایان قرن بیستم، انقلاب سوم فناوری در حوزه ارتباطات و کیفیت اطلاعات گسترده قابل دسترس، آن هم به شیوه انقلابی و بی سابقه، زمینه ساز ظهور پیشرفت‌های فناوری ارتباطات در سطح جهانی شد و به قول دانشمندان این فناوری‌ها مهمترین عناصر تعیین کننده شاکله جهانی شدن را فراهم ساخته است. انقلابی که حول فناوری ارتباطی و اطلاعاتی به وقوع پیوسته است زمینه ساز تغییر پارادایم فناوری، از فناوری صنعتی به فناوری اطلاعاتی شده، به طوری که امروزه میزان برخورداری کشورها از اطلاعات و فناوری‌های ارتباطی مبین قدرت آن‌ها در عرصه بین‌المللی است. (صدوقی، ۱۳۸۰: ۳۱) از این رو می‌توان ادعان داشت که فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی منبع قدرت ملی و شاید به عنوان مهمترین ابزار قدرت کشورهای مطرح شده است. از این رو در

زمان صلح، به لحاظ رشد انفجار گونه تجارت الکترونیک و استفاده عمومی تر از کارتهای اعتباری و نیز برنامههای مربوط به دولت الکترونیک، این امکان را به مهاجمین می‌دهد که اهداف استراتژیک خود را به آزادی عمل بیشتری انتخاب کرده و انهدام نمایند؛ و به تحقیق این همان حربه ای است که دنیای استکبار در پی شکستهای پی در پی در جنگ سخت به دنبال آن است که با از بین بردن موجودیت و استقلال کشورها به وسیله ابزار اطلاعات، آنان را برای همیشه مطیع و زیر سلطه خود ببرند و این به مراتب بسیار سنگین تر و سهمگین تر از حمله و تجاوز نظامی است.

۲-۲- جنگ سایبری؛ تعاریف و ویژگی ها

واژه سایبر از لغت یونانی کبیرنیتس به معنی «سکان دار» یا «راهنما» مشتق شده است. اصطلاح سایبرنتیک را نخستین بار ریاضیدانی به نام «نوربرت وینر» در کتابی با عنوان «سایبرنتیک و کنترل ارتباط بین حیوان و ماشین» در سال ۱۹۴۸ به کار برد؛ سال‌ها بعد «ویلیام گیسون» نویسنده داستان‌های علمی تخیلی، واژه «فضای سایبر» در سال ۱۹۸۴ به کار برد. در عصر حاضر به هر آن چه مرتبط با شبکه‌های رایانه و اینترنت باشد، فضای سایبری اطلاق می‌شود. در یک تعریف کلان، فضای سایبری را می‌توان مجموعه به هم پیوسته موجودات زنده از طریق رایانه، شبکه‌های رایانه ای و کاربرد آن دانست که از راه دور و بدون در نظر گرفتن جغرافیای عینی با یکدیگر در ارتباط هستند. (محمدی، بی تا: ۵)

براین اساس جنگ سایبری را می‌توان به استفاده از رایانه و اینترنت برای جنگیدن در فضای سایبر تعریف کرد. (عبدالله خانی، ۱۳۸۴: ۱۳۶) به عبارت دیگر جنگ سایبری را می‌توان هرگونه عمل جنگی دانست که در آن از سامانه‌های اطلاعاتی یا فناوری دیجیتال چه به عنوان ابزار حمله و چه به عنوان آماج حمله استفاده می‌شود؛ این حمله‌ها باید منجر به اعمال خشونت بر ضد اشخاص یا دارایی‌ها، گردد. (قریان نیا، ۱۳۸۳: ۲۰) در این باره «رودس استارک» جنگ سایبر را چنین تعریف می‌کند: «جنگ سایبر عبارت است از استفاده هدفمند یا تهدید به استفاده از جنگ رایانه ای با توسل به خشونت بر ضد اهداف رایانه ای با انگیزه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی یا مذهبی از سوی

عصر انقلاب اطلاعاتی ارتباطی، دسترسی به قدرت فناوری، اصلی ترین ابزار برخورداری از قدرت نرم و آرام یا قدرت معنوی در مقابل قدرت سخت و خشن و یا قدرت مادی است.

بر این اساس با ظهور و گسترش روز افزون انقلاب اطلاعاتی ارتباطی، طبیعتا سیاست‌ها و الگوهای اعمال قدرت، متحول و ضرورت توسعه شیوه‌های الکترونیک و رایانه ای جهت موفقیت و پیروزی در این گونه جنگ‌ها بر همگان آشکار شده است. در جنگ سایبری دشمن در صدد است با استفاده از ابزارها و تکنیک‌های مرتبط با انقلاب اطلاعات، دارایی‌های استراتژیک ملی را در معرض خطر قرار دهند؛ یعنی هدف عمده از چنین حملاتی تخریب و انفجار نیست بلکه ایجاد اختلال بزرگ مقیاس یا گسترده در دارایی‌های استراتژیک ملی و در نهایت تسلیم کردن طرف مقابل با کمترین هزینه هدف مطلوب می‌باشد. (بی تا، ۱۳۸۴: ۱۸) و این بسیار خطرناک تر از حمله نظامی است؛ زیرا که اولاً: در حمله نظامی که آشکار است، دشمن تجاوزگر دیده می‌شود و نحوه تجاوز او آشکار و روشن است ولی در جنگ سایبری حملات به صورت مخفیانه و ناگهانی انجام می‌پذیرد و باعث اختلال و نارضایتی عمومی می‌شود و امنیت کشور به خطر می‌افتد. ثانیاً: اگر چه در ظاهر در تلفات نیروی انسانی بسیار کمتری نسبت به حمله نظامی در جنگ‌های سایبری دیده می‌شود ولی در زمان اندکی موجودیت و استقلال کشور در معرض نابودی قرار می‌گیرد و آن چیزی است که در جنگ‌های سرد بسیار کم دیده شده است که کشوری در فاصله زمانی اندک تسلیم شود. از این روست که در جنگ‌های نوین دیگر نمی‌توان ادعا کرد که پیروزی به این بستگی دارد که کدام یک از طرفین بیشترین مقدار سرمایه، نفرات و فناوری را به میدان نبرد می‌برد، بلکه مهم این است که کدام یک از طرفین بهترین فناوری‌های روز اطلاعاتی و ارتباطاتی مرتبط را در اختیار داشته باشند. از این رو فناوری‌های ارتباطاتی و اطلاعاتی در فضای سایبر از یک سو در مواقع جنگ، به عنوان یکی از ابعاد محوری جنگ، در همه عملیات‌ها، رزم‌ها و نبردهای آینده دخیل بوده و نقش محوری و اصلی را خواهد شد و در نتیجه حفاظت از کارکرد اثر بخش و مستمر سیستم‌های اطلاعاتی خودی و در عین توانایی ایجاد اختلال، افت کیفیت، و نابودی سیستم‌های اطلاعاتی دشمن کانون تمرکز هنر جنگ محسوب خواهد شد و از سوی دیگر در

گروه‌های غیر دولتی یا گروه‌های تحت هدایت دولت به منظور ایجاد ترس و نگرانی و وحشت در جمعیت مورد نظر و آسیب رساندن به دارایی‌ها و اموال نظامی و غیر نظامی». (محمدی، بی تا: ۶)

بارزترین ویژگی فضای سایبر، دسترس پذیر ساختن سریع و یا حداقل هزینه تمامی اطلاعات بر خط می‌باشد. (جلالی فراهانی، ۱۳۸۵: ۸۶) از ویژگی‌های دیگر آن می‌توان به جهانی و فرامرز بودن، دستیابی آسان به آخرین اطلاعات، جذابیت و تنوع و آزادی اطلاعات و ارتباطات را نام برد. (سلیمانی فارسانی، ۱۳۸۸: ۴۱) از دیگر ویژگی و مولفه‌های این فضا می‌توان از توجه رسانه ای، تاثیرگذاری فیزیکی و روانی بر تمامی اقشار اعم از دولت و مردم و نظامیان، هوشمندی و سادگی نام برد.

۲-۳- جنگ سایبری؛ مقاصد و اهداف

بر اساس ویژگی‌های ممتاز فضای سایبر در طی سال‌های اخیر باعث شده است نقش بازیگران دولتی در میدان نبرد سایبر به شدت تقویت شده است. کشورهای مختلفی نظیر آمریکا، روسیه، چین و کوبا و ... درگیر برنامه‌های ویژه توسعه تسلیحات سایبری و تکمیل زرادخانه سایبری خود هستند. حال آن که همین کشورها تلاش مجدانه ای را نیز به منظور تقویت نظام دفاعی سایبر و تضمین امنیت اطلاعات خود را آغاز نموده اند. این گونه کشورها در میدان نبرد سایبری دو گونه اهداف اصلی شامل اهداف فنی و اهداف روانی را پیگیری می‌کنند. در گروه اهداف فنی اهداف اصلی ایجاد اختلال در شبکه‌های حیاتی می‌باشد؛ شبکه‌های حیاتی شبکه‌هایی هستند که در صورت اختلال به مدت طولانی یا عملکرد نادرست زندگی روزمره مردم و یا عملکرد عادی دستگاه‌های اجرایی کشور و مأموریت آنها را مخدوش می‌کند. شبکه‌های حیاتی مورد اشاره می‌تواند شبکه اینترنت، شبکه اورژانس، شبکه مالی اعتباری، شبکه حمل و نقل، شبکه مخابرات، شبکه توزیع برق، شبکه تامین آب، شبکه گازرسانی، شبکه فرماندهی و کنترل و یا هر شبکه دیگری که وابستگی عمده ای به ابزارهای رایانه ای داشته و از معماری به هم متصل و یکپارچه برخوردار است باشد. از این رو جنگ سایبری با هدف از هم گسیختن سامانه‌های اطلاعاتی و مخابراتی، سامانه‌های کنترل و فرماندهی، ارتباطات، خبرگیری و جاسوسی نیروهای نظامی

دشمن و غیر عملیاتی کردن آنها در صحنه نبرد یا در حالت عادی صورت می‌گیرد.

اهداف روانی حملات سایبری را نیز می‌توان در دو گروه عمده دسته بندی نمود؛ اهداف روانی گروه اول که عمدتاً ناشی از موقعیت حمله بر علیه اهداف فنی بوده و به نوعی یک جنگ روانی محسوب می‌گردد. در این گروه عاملین حمله فنی، برتری و موفقیت خود را به رخ کشیده و جایگاه خود را بدین گونه تثبیت می‌نمایند. گروه دوم اهداف روانی جنگ سایبر اشاره به فعالیت‌هایی دارد که از اهم اهداف آن می‌توان به تزریق روحیه یاس و ناامیدی در سطح جامعه، تخریب بنیان‌های فرهنگی، تضعیف اعتماد به نفس، ترویج و گسترش فساد و ابتذال در سطح وسیع، اختلاف و تفرقه افکنی در جامعه و ... اشاره نمود.

۲-۴- تفاوت جنگ‌های سنتی با جنگ‌های نوین

سایبری

جنگ‌های سنتی با جنگ‌های نوین در نحوه جنگیدن با یکدیگر اختلاف چندانی ندارند و در جنگ‌های نوین که مبتنی بر انقلاب اطلاعات است، پیشرفت‌های فناوری اطلاعات صرفاً نحوه جنگیدن را متحول نمی‌کنند، بلکه ماهیت و هدف از جنگ را نیز دستخوش تغییر می‌کنند. در واقع این که چگونه جنگ آغاز می‌شود، چگونه خاتمه می‌یابد، چه مدت طول می‌کشد و چه افرادی در آن شرکت می‌کنند، همگی به فراخور فراگیر شدن فناوری اطلاعات و ارتباطات تغییر خواهند کرد.

از تفاوت‌های عمده جنگ‌های سنتی با جنگ‌های نوین آن است که در جنگ‌های نوین بنا بر این است که بدون تخریب نیروهای دشمن به پیروزی برسند. در واقع بعید نیست که بتوان دکترینی منطبق بر جنگ سایبر طراحی کرد که نبرد دقیق، سریع، قاطع و به دور از قتل عام و کشتار نفرات بی شمار دشمن - که جزء اصول و قواعد اصلی جنگ‌های سنتی است- باشد. بنابراین جنگ سایبر به صورت یک دکترین پست مدرن در تقابل با یکی از سنت‌های عصر صنعتی یعنی کشتار انبوه و جنگ فرسایشی قرار می‌گیرد. در ایده آل ترین حالت می‌توان انتظار داشت که با زدن ضربه نهایی به قلب ساختار سایبر دشمن یعنی نظام فناوری اطلاعات و ارتباطات و همچنین فلج کردن نظام تولید اطلاعات و دانش، او را بدون نیاز به انجام اقدامات اضافی از پای در آورده و

مجبور به تسلیم کرد. به هر حال تصور یک جنگ که در آن اثری از خونریزی و کشتن نباشد، تقریباً محال است، با این وجود در چارچوب یک دکترین جنگ سایبر بعید نیست که نیروهای مسلح بتوانند علاوه بر کاهش تلفات نیروهای خودی، بدون بیشینه سازی تلفات نیروهای دشمن به اهداف سیاسی نظامی دست یابند.

یکی دیگر از تفاوت‌های عمده جنگ‌های سنتی با جنگ‌های نوین سایبری، تغییر قابل توجه ملاحظات عملیاتی و تاکتیکی می‌باشد. عملیات‌های نظامی به طور سنتی از دو اصل مهم جنگی یعنی زمین گیر کردن و آفند پیروی می‌کنند. به این صورت که بخشی از نیروهای خودی نفرات و ماشین جنگی دشمن را متوقف کرده و سایر نفرات علیه نیروهای زمین گیر شده اعمال آتش می‌کنند. اما از طریق جنگ سایبر می‌توان اصول جدیدی برای عملیات‌های نظامی تعریف کرد. مثلاً برتری مطلق دانش و کنترل اطلاعات موجب می‌شود که بتوان بدون نیاز به زمین گیر کردن یگان‌های پیشرونده دشمن به آن‌ها حمله کرد.

چنانچه بیان شد تجاوزها و تهدید در فضای سایبری با پیشرفت فناوری اطلاعات، از حائز اهمیت فراوان برخوردار است و این گونه تهاجمات زمینه سازی اختلال و اغتشاش در کشور بوده و در نتیجه استقلال و موجودیت نظام اسلامی (که در کلام فقها به بیضه الاسلام شده است) را به خطر می‌اندازد و بدین دلیل است که ضرورت دفاع در همه عرصه‌ها به خصوص فضای سایبر برای حفظ سرزمین اسلامی بسیار ضروری به نظر می‌رسد. بر این اساس، با مراجعه به متون اصیل فقهی وجوب دفاع از مرزهای سرزمین‌های اسلامی در همه ابعاد به ویژه فضای سایبر از ضروریات فقه اسلام به شمار آمده است؛ زیرا که فقیهان شیعه و سنی در آثار فقهی خود در مبحث جهاد به نحو اطلاق به وجوب دفاع از سرزمین اسلامی پرداخته‌اند و آن را از زوایای متعدد مورد بحث و بررسی دقیق قرار داده‌اند و برخی از فقها در زمان گذشته در پاره‌ای از مقاطع به لحاظ آن که سرزمین‌های اسلامی و استقلال مسلمین در معرض هجوم دشمنان قرار گرفته، و به تناسب شرایط زمانی، رساله‌ها، بیانیه‌ها و فتاوی‌ای از خود بجا نهاده‌اند. در این قسمت ابتدا به بیان معنای لغوی و اصطلاحی

۳-۱- تعریف لغوی و اصطلاحی دفاع

در نگاه لغت شناسان دفاع در معانی مختلف استعمال شده است: در تاج المصادر بیهقی دفاع به معنای دفع کردن آمده است و در اقرب الموارد نیز دفاع به معنای ممانعت کردن در حق کسی، یاوری کردن و حمایت کردن از کسی ذکر شده است. در منجد الطلاب «دفع» به معنای دور کردن، و «دفع به» به معنای دفاع کردن، «دافعه عن حقّه» به معنای محروم کردن آمده است. (مرعشی، ۱۳۷۶: ۴) دفاع به معنی اخص (حقوقی) به معنای آن است که کسی که مورد تعرض قرار گیرد می‌تواند با توسل به قوای دولتی یا قوای شخصی از خود و دیگری و عرض و مال خود با رعایت شرایط خاص دفاع نماید. این دفاع را اصطلاحاً دفاع مشروع گویند. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که دفاع به معنای دور کردن خطر از کسی و یا از خود به گونه‌ای مطلوب است.

۳-۲- تحلیل فقهی دفاع در جنگ سایبری

چنانچه بیان شد تجاوزها و تهدید در فضای سایبری با پیشرفت فناوری اطلاعات، از حائز اهمیت فراوان برخوردار است و این گونه تهاجمات زمینه سازی اختلال و اغتشاش در کشور بوده و در نتیجه استقلال و موجودیت نظام اسلامی (که در کلام فقها به بیضه الاسلام شده است) را به خطر می‌اندازد و بدین دلیل است که ضرورت دفاع در همه عرصه‌ها به خصوص فضای سایبر برای حفظ سرزمین اسلامی بسیار ضروری به نظر می‌رسد. بر این اساس، با مراجعه به متون اصیل فقهی وجوب دفاع از مرزهای سرزمین‌های اسلامی در همه ابعاد به ویژه فضای سایبر از ضروریات فقه اسلام به شمار آمده است؛ زیرا که فقیهان شیعه و سنی در آثار فقهی خود در مبحث جهاد به نحو اطلاق به وجوب دفاع از سرزمین اسلامی پرداخته‌اند و آن را از زوایای متعدد مورد بحث و بررسی دقیق قرار داده‌اند و برخی از فقها در زمان گذشته در پاره‌ای از مقاطع به لحاظ آن که سرزمین‌های اسلامی و استقلال مسلمین در معرض هجوم دشمنان قرار گرفته، و به تناسب شرایط زمانی، رساله‌ها، بیانیه‌ها و فتاوی‌ای از خود بجا نهاده‌اند. در این قسمت ابتدا به بیان معنای لغوی و اصطلاحی

۳-۲- دلایل فقهی دفاع سایبری در کلام فقها

چنانچه بیان شد تجاوزها و تهدید در فضای سایبری با پیشرفت فناوری اطلاعات، از حائز اهمیت فراوان برخوردار است و این گونه تهاجمات زمینه سازی اختلال و اغتشاش در کشور بوده و در نتیجه استقلال و موجودیت نظام اسلامی (که در کلام فقها به بیضه الاسلام شده است) را به خطر می‌اندازد و بدین دلیل است که ضرورت دفاع در همه عرصه‌ها به خصوص فضای سایبر برای حفظ سرزمین اسلامی بسیار ضروری به نظر می‌رسد. بر این اساس، با مراجعه به متون اصیل فقهی وجوب دفاع از مرزهای سرزمین‌های اسلامی در همه ابعاد به ویژه فضای سایبر از ضروریات فقه اسلام به شمار آمده است؛ زیرا که فقیهان شیعه و سنی در آثار فقهی خود در مبحث جهاد به نحو اطلاق به وجوب دفاع از سرزمین اسلامی پرداخته‌اند و آن را از زوایای متعدد مورد بحث و بررسی دقیق قرار داده‌اند و برخی از فقها در زمان گذشته در پاره‌ای از مقاطع به لحاظ آن که سرزمین‌های اسلامی و استقلال مسلمین در معرض هجوم دشمنان قرار گرفته، و به تناسب شرایط زمانی، رساله‌ها، بیانیه‌ها و فتاوی‌ای از خود بجا نهاده‌اند. در این قسمت ابتدا به بیان معنای لغوی و اصطلاحی

۳-۲-۱- جهاد دفاعی

از دلایل مهم فقهی دفاع سایبری در فقه امامیه و کلام فقها، جهاد دفاعی است؛ دفاع در اصطلاح فقهی مقارن با جهاد دفاعی به کار رفته است. بر اساس متون فقهی جهاد دفاعی در مواقعی به کار رفته می‌شود که دشمنان حمله کنند و مردم ناچار گردند که از جان و مال و عرض خود و دیگران دفاع نمایند. وجوب جهاد دفاعی از ضروریات فقه است که به حکم عقل و شرع واجب گشته است. صاحب جواهر معتقد است که اجماع محصل و منقول بر وجوب جهاد دفاعی وجود دارد، چنانکه روایات خاص و آیات عام بر این مطلب دلالت می‌کند. (نجفی، بی تا، ج ۲۱: ۴۷)

حضرت امام قدس سره الله نفسه الزکیه در کتاب وزین تحریر وسیله دفاع را به دو قسم تقسیم فرموده است: اول: دفاع از حوزه اسلام، دوم: دفاع از نفس و مانند آن؛ و در ارتباط با قسم اول که متناسب با بحث ماست می‌فرمایند:

«اگر کشورهای اسلام و یا مرزهای آنها از طرف دشمن خطرناکی مورد حمله قرار گیرد، به گونه‌ای که مجتمع اسلامی در معرض خطر باشد، دفاع بر همه واجب است و سپس این امر را بر استیلاء سیاسی و اقتصادی نیز تعمیم داده و می‌فرمایند: اگر روابط تجاری با دشمنان اسلام حوزه اسلام و بلاد مسلمین را از نظر سیاسی مورد خطر قرار دهد، بر همه مسلمانان واجب است از چنین روابطی خودداری نمایند؛ و اگر بعضی از دولت‌های اسلامی و یا نمایندگان مجلس از نظر سیاسی و یا اقتصادی موجب آن گردند که اجانب از نظر سیاسی و اقتصادی در کشورهای اسلامی نفوذ پیدا کنند، چنین کسانی خائن محسوب شده و باید از مقامشان معزول گردند.» (امام خمینی، بی تا، ج ۱: ۴۸۶)

بنابراین از موارد وجوب دفاع از دیدگاه امام خمینی (ره)، زمانی است که حوزه اسلام و کیان و موجودیت اسلام و جامعه اسلامی به مخاطره می‌افتد که در چنین مواردی در نزد فقهای گذشته به «بیضه الاسلام» تعبیر شده است. در این باره مرحوم ابن‌ادریس حلی در کتاب «السرائر» بسان شیخ طوسی در نهاییه «بیضه الاسلام» را به اصل اسلام و جامعه اسلامی تفسیر کرده است. ایشان می‌فرماید: «و بیضه الاسلام مجتمع الاسلام و اصله» مرحوم شهید ثانی نیز در لمعه «بیضه الاسلام» را به همین گونه تفسیر کرده است. (مهوری، ۱۳۸۰: ۱۱۱)

از این رو در شرایطی که کیان و موجودیت اسلام و جامعه مسلمین به خطر افتاده باشد، و شرایط به گونه‌ای باشد که بیم و هراس از محو و نابودی اسلام می‌شود، جهاد دفاعی بر همه واجب می‌شود؛ صاحب جواهر در این باره می‌نویسد: «اگر کفار بخواهند با حمله به سرزمین‌های اسلامی، اسلام را محو و شعائر آن را مندرس نمایند که نامی از حضرت محمد(ص) و شریعتش باقی نماند، شبهه‌ای در وجوب جهاد نیست.» (نجفی، بی تا، ج ۲۱: ۴۷)

شهید ثانی نیز در بیان اقسام جهاد، پس از آنکه از جهاد ابتدایی سخن گفته، قسم دوم جهاد را جهاد دفاعی دانسته و در این باره معتقد است: «و الثانی ان یدهم المسلمین عدو من الکفار یرید الاستیلاء علی بلادهم او اسرهم او اخذ ما لهم و ما اشبهه من

الحریم و الذریه» هنگامی که دشمنان کافر بر مسلمانان هجوم آوردند و قصد تسلط بر سرزمین‌های اسلامی یا به اسارت گرفتن مسلمانان یا گرفتن اموال و چپاول ثروت هایشان یا تعرض به حریم و زن و فرزند آنان را داشته باشند، زمان جهاد دفاعی است.

(شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۳: ۸)

شیخ جعفر کاشف الغطاء برای جهاد پنج قسم قائل است که یک قسم آن ابتدایی و چهار قسم نیز دفاعی است. گاه جهاد برای حفظ اساس اسلام در برابر هجوم کفار به سرزمین‌های مسلمین و شهرها و روستاهای مسلمان هاست «الجهاد لحفظ بیضة الاسلام اذا اراد والکفار الهجوم علی اراضی المسلمین و بلدانهم و قراهم» و هدفش محو اسلام و حاکم کردن کفر و نشانه‌های آن است.

(کاشف الغطاء، بی تا، ج ۴: ۲۸۷)

شیخ حسن نجفی صاحب جواهر درباره دفاع از اساس اسلام و جامعه اسلامی را در برابر هجوم دشمن در زمان غیبت جهاد در راه خدا دانسته و در این زمینه به اطلاق ادله استناد جسته است. «ظاهر غیر واحد کون الدفاع عن بیضة الاسلام مع هجوم العدو فی زمن الغیبة من الجهاد لاطلاق الأدلة» (نجفی، بی تا، ج ۲۱:

۱۹۱۸)

۳-۲-۲- قاعده فقهی نفی سیل:

از دیگر دلایل دفاع در فقه امامیه استناد به قاعده فقهی نفی سیل است. از مشهورترین دلایل قرآنی این قاعده آیه شریفه «لن یجعل الله للکافرین علی المؤمنین سیلاً» (نساء آیه ۱۴۱) می‌باشد. بر اساس این آیه شریفه، هرگونه سلطه‌ای اعم از سلطه نظامی، اقتصادی، فرهنگی و ... را از جانب کافران بر مسلمانان نفی کرده است.

مفسران و فقیهان آیه را در مقام انشاء دانسته‌اند بدین معنا که خداوند هیچ قانونی جعل نکرده که در پرتو آن کافر بر مسلمان سلطه پیدا کند. از این رو مسلمانان باید با عمل به قوانین الهی از هرگونه سلطه پذیری در برابر دشمن بپرهیزند. فقها با استفاده از این قاعده، مباحث مختلف فقهی، هر جا که نوعی ولایت و سلطه کافر بر مسلمان مطرح بوده، با استناد به این قاعده نفی کرده‌اند

بنابراین به طور طبیعی مسلمانان مجاز نیستند سلطه کافران را بر خود و سرزمین‌های اسلامی بپذیرند. و بدین وسیله دستور خدا و پیامبرش را نقض کنند. گرچه هر انسانی تکویناً آزاد است، اما مسلمان تشریحاً حق پذیرش سلطه کافر را ندارد. سیره اولیای دین

نظام زندگی مردم است، پس جایز نیست بلکه حرام است، زیرا حفظ نظام واجب و اختلال نظام حرام است و چون احتیاط سبب اختلال نظام می‌شود، حرام است.

در این باره حضرت امام خمینی (ره) بر بطلان احتیاط در همه وقایع، به دو دلیل استدلال شده است: اول، اجماع بر عدم وجوب آن و دوم اینکه احتیاط مستلزم عسر و حرج بلکه اختلال نظام است ... لزوم عسر و حرج بلکه اختلال نظام خلاصه سخن در باره آن این است که گفته شود اگر اختلال نظام لازم آید سخنی در آن نیست چرا که اختلال نظام از مواردی است که عقل حکم به قبح آن می‌نماید. (مهوری، ۱۳۸۰: ۱۰۶)

نتیجه گیری

با پیشرفت فناوری اطلاعات در عصر حاضر در ماهیت جنگ‌ها، تحولات عظیمی ایجاد شده است و با متحول شدن جنگ و به وجود آمدن جنگ‌های نوین، نحوه تهاجم و حملات به طرف مقابل و نیز سلاح‌ها و ابزارهای این جنگ‌ها نیز دچار تغییر و تحولات اساسی شده است؛ امروزه از جمله این سلاح‌ها که از ارزش استراتژیک برخوردار است، سلاح اطلاعات و فناوری اطلاعات است که با هدف سلطه و سیطره بر کشورهای متخاصم با ایجاد اغتشاش و اختلال انجام می‌شود و کلیت یکپارچه و استقلال نظام را به مخاطره می‌اندازند و باعث از بین رفتن امنیت می‌شوند؛ از این رو دفاع در برابر چنین تهاجماتی که کیان و موجودیت جامعه اسلامی را به خطر می‌اندازد، ضرورت دارد. در متون فقهی و در کلام فقها این گونه تهاجماتی که کیان و موجودیت جامعه را در معرض نابودی قرار می‌دهد که در کلام فقها به بیضه الاسلام معروف است، به بنا دلائل مختلف جهاد دفاعی، قاعده فقهی نفی سبیل، قاعده حفظ نظام و حرمت اختلال نظام واجب است و همه اقشار جامعه وظیفه دفاع از این گونه تجاوزها را بر عهده دارند.

و فقها نیز چنین بوده، در برابر هر قانون، سیاست و حرکتی که از آن بوی سلطه کفار بر مسلمانان و زیر پا رفتن شرف و استقلال و عزت مسلمانان به مشام می‌رسیده، عکس‌العمل نشان داده‌اند.

شبهه این آیه، حدیث مشهور نبوی است «الاسلام یعلو و لا یعلی علیه» (جرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۶: ۱۴) شهرت روایت که موجب قبول آن توسط فقها شده، آن را از بررسی سندی بی‌نیاز کرده است فقیهان از این حدیث «برتری مطلق اسلام» را استفاده کرده‌اند، نه تنها کفر بر اسلام برتری ندارد، بلکه حتی با آن برابر هم نیست. معنای علو و برتری در روایت، سلطه و استیلاست و قهراً مقصود، اثبات علو مسلمین در برابر پیروان مکاتب دیگر است

بدیهی است که هجوم دشمن به سرزمین‌های اسلامی به خصوص در زمینه مسائل اطلاعاتی در فضای سایبری به تسلط آنان بر شؤون مختلف زندگی مسلمانان منتهی می‌شود و به حکم این روایت نامشروع است و دفاع در برابر این هجوم واجب می‌باشد. چه اینکه تسلیم در برابر چنین هجومی، که عزت و شرافت و برتری مسلمین را خدشه‌دار می‌کند، مجاز نبوده و از نظر قرآن و روایات محکوم است. مسلمانی وظایف و مسؤولیت‌هایی را به همراه دارد و یکی از مهم‌ترین آنها دفاع از دین، مکتب، جامعه و سرزمین‌های اسلامی و جان و مال و ناموس مسلمان هاست، هر چند دفاع از سرزمین، شرف، استقلال، جان و مال و زن و فرزند برخاسته از فطرت انسان است و در هر مرام و مکتبی ضرورت دارد.

۳-۲-۳- قاعده فقهی اختلال نظام

همان گونه که اشاره شد، امروزه از عوامل اغتشاش و اختلال در نظام اسلامی، به کارگیری سلاح‌ها و تهدیدهای اطلاعاتی برای تسلط و سیطره بر جامعه مسلمین است. شکی نیست که آن چه سبب برهم ریختن نظام زندگی و معیشت جامعه می‌گردد، حرام و کارهایی که برای حفظ نظام جامعه و دفاع از آن لازم است، واجب می‌باشد. از این رو یکی از واجبات مهم اسلام، حفظ نظام جامعه، زندگی و معیشت مردم است. فقهای شیعه به‌طور مستقل در فقه از این مسأله بحث نکرده‌اند، ولی از سخنان آنان در موارد گوناگون به دست می‌آید که وجوب حفظ نظام جامعه از مسلمات فقه شیعه است. به عنوان نمونه در علم اصول در بحث از دلیل انسداد، برای اثبات عدم وجوب احتیاط می‌گویند، احتیاط مستلزم اختلال

منابع

- قرآن کریم
- ابن ادريس حلی، محمد بن منصور، السرائر الحاوی لتحرير الفتاوی، قم، جامعه مدرسين حوزه علميه، ۱۴۱۰ق
- جبل عاملی، زيد الدين بن علی، مسالك الافهام، قم، المعارف الاسلاميه، ۱۴۱۳ ق
- جلالی فراهانی، امير حسين، تروریسم سایبری، فصلنامه فقه و حقوق، شماره ۱۰، ۱۳۸۵
- خمینی، سيد روح الله خمینی، تحرير الوسيله، قم، دار العلم، بی تا
- حرعاملی، محمد بن حسن، وسایل الشيعه، قم، موسسه آل البيت، ۱۴۰۹
- سلیمانی فارسانی، امین، انقلاب اسلامی و جنگ نرم، نشریه پیام انقلاب، شماره ۳۱، ۱۳۸۸
- صدوق، محمد بن علی، کتاب من لا یحضره الفقیه، قم، جامعه مدرسن حوزه علمیه، ۱۴۱۳ق
- عبدالله خانی، علی، جنگ نرم ۳ نبرد در عصر اطلاعات، تهران، موسسه ابرار معاصر، ۱۳۸۶
- کاشف الغطاء، جعفر، كشف الغطاء عن مبهمات الشریعه، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، بی تا
- محمدی، مصطفی، جنگ در فضای مجازی، نشریه اطلاعات راهبردی، شماره ۹۱
- مرعشی، سيد محمد حسن، دفاع مشروع، نشریه دادرسی، شماره ۱، ۱۳۷۶
- مهدوی، اصغرآقا، گفتارهایی در فقه سیاسی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۰
- مهوری، محمد حسین، حفظ نظام، نشریه حکومت اسلامی، شماره ۲۰، ۱۳۸۰
- نجفی، حسن، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، بیروت، جامعه مدرسين حوزه علمیه، بی تا
- ندارد، جنگ و دفاع سایبر، وزارت دفاع، ۱۳۸۴